

УДК 572.9

Тарас Пшеничний

ЕТНІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОГЕНЕЗУ В ДОІСТОРИЧНИЙ ПЕРІОД: НА МАТЕРІАЛАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розкриваються окремі аспекти українського етногенезу в контексті вітчизняних наукових здобутків.

Ключові слова: етногенез, етнічні трансформації, етнос, історіографія, археологічна культура.

Важливість досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що поява українського етносу сягає доісторичних часів, сповнених своєю таємничістю, екзотичністю, а до певної міри й аморфністю. У сприйнятті минулого, сучасна наука виходить поза межі традиційних, усталених, норм світосприйняття і світобудови, цивілізаційного розвитку, тобто усвідомлює необхідність більш ширше поглянути на процес формування людського простору та його упорядкування. Що мається на увазі? Аналізуючи, крізь призму сучасних наукових досягнень, етнічні процеси, що відбувалися у світовій історії, учені стикаються з низкою явищ, які або суперечать одні одним, або взагалі не піддаються логічному осмисленню і сприйняттю. Це, зокрема, стосується ідеї злиття націй через так звані "спільні колиски", "плавильні казани" тощо, де через спотворений суб'єктивізм чиниться спроба штучного витворення якоїсь народності "X", а згодом її месіанської значущості. На сьогоднішній день такі тенденції зазнають краху і спроба створення в СРСР "нової історичної спільності – радянського народу" сприймається як ідеологічною недолугістю.

Актуальність проблеми походження і становлення українського етногенезу полягає в тому, що історики у своєму сприйнятті минулого занадто зосереджуються на ретельному аналізі окремих фактів та процесів, що також необхідно і заслуговує уваги, проте взагалі відходять від комплексного аналізу глобальних явищ, у яких відбувався процес становлення людини з її сучасними рисами. Та все ж таки не вистачає ширшого погляду на цей процес, зокрема застосування методу синтезу, на основі якого виникають нові знання та відкриття, які надають дослідженню чіткішого забарвлення і завершеності. Тому ми спробуємо крізь призму порівняльного методу та аналітичного синтезу вказати на досягнення сучасної вітчизняної історичної науки в дослідженні українського етногенезу.

Відповідно до цього, мета роботи полягає у висвітленні нових, або ж нестандартних, поглядів на процес формування етносу. Такий підхід – це не спроба вдатися до містифікації історичних процесів, а навпаки, за допомогою новітніх методів аналізу і пізнання історії, її ідей, поглянути на актуальні аспекти малодосліджених проблем. А тому й об'єктом дослідження у нашому випадку постає стан і розвиток вітчизняної історичної думки щодо етнічних трансформацій та проблеми українського етногенезу в доісторичний період.

Насамперед хотілося б зауважити, що попри усю складність розвитку вітчизняної історичної науки, зокрема археології та її матеріально-технічної бази, все ж таки проводяться ґрунтовні дослідження, які дають матеріал для теоретичної праці. Саме пам'ятки археології підсилюють її речовими джерелами. Серед сучасних вітчизняних дослідників етногенезу варто відзначити С. Семенюка [6], В. Циглика [7], Н. Кравченко [3], Л. Залізняка [4] та інших.

Як зазначав історик і директор Інститут західних українських етнічних земель фонду "Україна-Русь" С. Семенюк: "Процес етногенезу – один з найбільш грандіозних і глобальних моментів розвитку, який розділяє біологічний та соціальний рівні розвитку матерії, відрізняє її розумну складову від просто живої" [6, с. 11]. Про такі речі, можливо лише у свій спосіб, говорили ще З. Фрейд, Г. Маркузе, А. Дж. Тойнбі, які зосереджували свою увагу на соціально-психологічних аспектах розвитку народів, цивілізацій, держав. Зародження свідомості, а відтак власної, навіть примітивної ідентифікації себе, як члена спільноти, призвело до витворення етнічної самосвідомості. В історії це процес надзвичайно тривалий і не прямолінійний. На зародження такого інстинкту впливало безліч чинників, які часто-густо були неочікуваними і не прогнозованими. Проте саме це явище закладає фундамент історії людства, яка починає сповнюватися почуттями приналежності до тієї чи іншої території (формує етнічні почуття), складає власну систему поглядів, правил, культуру, а зрештою набуває певної харизми, творить менталітет [6, с. 11–17].

Приналежність до свого етносу в історії, особливо на ранньому етапі становлення людської цивілізації, починає відігравати основну роль. Вигнання з общини або втеча з роду, племені сприймалося набагато болючіше, а ніж смерть. Це, зрештою, увійшло в суспільну традицію, про що свідчать дані періоду Київської Русі, де панувало окреме відношення до осіб, які були вигнані з середовища своєї общини. Навколо цього аспекту витворилася ціла система суспільних відносин,

які з часом спричинили історичні баталії та ментально-культурні стереотипи. У контексті цього предметом дослідження стають, психологічні процеси, які відбуваються серед народів і мають вплив на формування чітких етнічних рис, мови тощо.

Про формування, а згодом існування етнічної самосвідомості свідчить низка процесів, які відбувалися серед племен що населяли праукраїнські простори та їх сусідні території. Окремі вчені особливу увагу намагаються зосередити на територіях, на яких згадані процеси більш чітко проявляють себе. Зокрема це стосується Подністров'я, що входить до території східноєвропейського Лісостепу, на якій, власне, і відбувалися важливі етнокультурні процеси. Так, у своїх дослідженнях В. Цигилик звертає увагу на територію Верхнього Подністров'я, що входить до регіону, на якому формувалась слов'янська спільнота. Дослідник підводить до думки, що зрушення, які відбулися на цій території у першій половині I тис. н.е. стали результатом розвитку продуктивних сил та у виробничих відносинах, що призвело до зміни історичної ситуації в цілому. Відповідно це розвиток унікальних археологічних культур, що формували фундамент праукраїнського етносу. Верхнє Подністров'я щодо цього займало особливе місце, оскільки тут стикались різноетнічні групи населення Південно-Східної та Центральної Європи, схрещувались їхні впливи, що знайшло відображення у матеріальній культурі залишених ними пам'яток. Тому питання етногенезу слов'ян пов'язане в цілому з розумінням тієї історичної ситуації, яка існувала на наших землях на рубежі та в перших століттях нашої ери [7, с. 162].

Самобутність праукраїнського етносу формувалася під впливом тісних контактів з іншими народами, зокрема кельтами. У час міграційних процесів останніх складається типова для кельтів латенська культура, ареал якої охоплює Сілезію (р. Одер), Малопольщу (р. Вісла), а також регіон Карпат. Уже під її впливом на Віслі формується тшинецька культура, що синтезує у собі кельтські особливості з пшеворськими. На ранньому етапі ця культура носить риси кельтського характеру, що пізніше занедбуються під впливом асиміляційних процесів. Археологічні пам'ятки вказують на той факт, що, так званий, "кельтський субстрат" (за В. Седовим) вплинув на розвиток пшеворської культури: технологія виготовлення кераміки, металургія, обрядовість та духовна культура. Таким чином, утворюються дві діалектно-етнографічні групи слов'янства – південна, тобто в етногенезі слов'ян брав участь кельтський чинник, і північна, тісна взаємодія слов'ян з кельтською цивілізацією через сусідство.

Заглиблення у процес етногенезу само по собі веде до ширшого розуміння суті речей. Тому в контексті зазначеного постає всебічне історичне осмислення найбільш концептуальних культурно-етнічних явищ, які передували слов'янському етносу. Мова йде про прямих спадкоємців згаданих культур, зокрема черняхівську. До сьогодні її матеріали лежать в основі численних дискусій.

Проте певної об'єктивності у дослідження черняхівської культури додає, на думку В. Цигилика, погляд на переростання різних культур у черняхівську, а не про наявність окремих культурних елементів у ній. Тут автор наводить, зокрема, пам'ятки липецького типу, які пізніше стали характерними для черняхівців, більше того, стали проявом раннього її етапу. Також не відкидаються і решта пам'яток перших століть нашої ери, зокрема пшеворської культури [1, с. 131–149].

Таким чином, очевидним є факт синтезності, коли стає зрозуміло, що при дослідженні черняхівської культури необхідно опиратися на пам'ятки перших століть нової ери, зокрема, липецької та пшеворської культур. Свідченням, чи радше підтвердженням того, стали ґрунтовні археологічні дослідження, що проводилися ще в радянську добу, а також дослідження 2002–2004 рр. Так, пам'ятки Верхнього Подністров'я, виявлені у Золочівському та Перемишлянському районах на Львівщині, вказують на проживання трьох різних етнічних груп населення на цій території, які через асиміляційні процеси пов'язані між собою [7, с. 166].

Виходячи зі зазначеного, при використанні фізико-географічного опису пам'яток вдалося проаналізувати три доволі схожі між собою археологічні культури (I ст. до н.е. – середини I ст. н.е.) на території північно-західної України. Так, про дві з них уже йшлося, а саме: пшеворську та липецьку, і третю – зарубинецьку. Саме з останньою деякі вчені формують своєрідну тріаду археологічних культур, що лягли в основу майбутнього археологічного феномену – черняхівську культуру. Їм усім притаманне певне природне середовище. Тому такі речі, як господарська діяльність, соціальні та територіальні схеми тісно між собою взаємопов'язані. Зокрема, про це свідчать пам'ятки із Західної Волині, у яких зафіксовано факт сусідства пшеворської та зарубинецької культур в сукупності із межуванням пшеворської культурної ніші, ареал поширення якої пов'язаний із Волинським Поліссям. Таке культурне межування у другій чверті I тис. н.е. вилілося у існування пшеворського і липецького населення на території Верхнього Подністров'я. Ці пам'ятки розташовані в одній географічній області Опілля та Розточчя. Безумовно, підвести ці культури до одного спільного походження не можна, проте можна вести дискусію про їх спільність, особливо у прикордонних районах. Таким чином, забарвлення екологічних ніш вищевказаних археологічних культур свідчить, що в I ст. до н.е. –

середині I ст. н.е. на цій території могло мирно співіснувати декілька етнокультурних утворень. Факт асиміляції і культурного взаємообміну виступає у такому випадку на перше місце, що дає підстави вважати про формування нового культурного явища (можливо і соціуму – примітка автора), що до певної міри проявилось у черняхівській культурі. На підтвердження міркувань, хотілося б вказати і на таку річ, правда дещо забігаючи у майбутнє, та навіть у різних частинах Черняхівського ареалу мали місце неоднакові етнічні процеси. Так, за концентрацією вельбарських компонентів виділяються два регіони – межиріччя нижнього Дунаю і Дністра та нижня Наддніпрянщина, що відповідають двом гілкам готів – вестготам (везеготам) і остготам (остроготам). На правобережжі Дністра готи оселилися серед гетодаків ще під час першої міграційної хвилі, що датується другою половиною II ст. Так, Йордан повідомляє про великі вторгнення північнодунайських племен у межі Римської імперії у 248 та 251 р. У письмових джерелах IV-V ст. ця область іменується Готією. Другу хвилю міграції склали остроготи, місцем розселення яких стала нижня Наддніпрянщина. Тобто, причиною такої неоднаковості етнічного розвитку часто-густо була саме поліетнічність, яка несла за собою різноманітні суспільні трансформації [6, с. 23–41; 4].

Процес кардинальних етнічних змін відбувався, за припущеннями Л. Залізняка, до V ст. н. е., після чого "...в північно-західній Україні не було суттєвих змін населення" і тут спостерігається "безперервність культурно-історичного розвитку". "Отже, на українських етнічних землях між Київським Подніпров'ям, Східними Карпатами та Прип'яттю протягом 1500 років розвивався один етнос, який з пізнього середньовіччя носить назву українського" [4, с. 49–57].

Таким чином, аналізуючи досліджувану проблему, ті чи інші культури значною мірою причетні до формування праукраїнського етносу (наявність спільного упорядкування господарських будівель, виготовлення кераміки, знарядь праці тощо) [7, с. 164–165].

Проте сучасна археологічна наука ставить щодо цього питання має певні протиріччя, на які наштовхується дослідник. Так, у контексті сказаного доречніше було б не обмежувати ареал формування праслов'янського простору, включаючи цей процес, згадані культури й ті суспільно-політичні процеси, які відбувалися на цих теренах у час потужного домінування римського і германського чинника в тогочасній Європі. Зокрема, Д. Козак у своїх дослідженнях територію між Дністром, Дніпром і Прутом визнає, як таку що була місцем суміжного проживання значної кількості племен, які, власне, і були творцями історико-культурного пласту черняхівської культури. Дослідник вказує на поліетнічність регіону зумовленого потребами Риму, хоча цілком не заперечує можливості простежити окремі локальні групи, які згуртовано проживали на Поділлі [2, с. 14].

Отже, ставлячи певні акценти в одній із найскладніших галузей історичної науки варто зазначити, формування етносу не можна розглядати, як єдиний потік поступального руху, що відбувається на незмінній і специфічно людській природі. На відрізку часу, який прийнято позначати терміном "доісторія" можна розрізнати різні суттєво відмінні періоди, епохи тощо, у яких відбувався процес становлення людини. Та для усіх них є притаманна історична тяглість, крізь призму якої й потрібно розуміти процес становлення етносу. І, що важливо, це дасть змогу вміло поєднати досвід поколінь, а не заперечити його. Оскільки у вивченні доісторичного минулого відсутня градація на те що було і те, що є, це все один процес пізнання, розуміння і усвідомлення навіть того, до чого наука лише прагне дійти.

Список використаних джерел

1. Абаев В.И. Скифо-европейские изоглоссы. На стыке Востока и Запада / В.И. Абаев. – М.: Наука, 1965. – 168 с.
2. Козак Д. Етноплеменна належність версальської культури в Україні (археологія, історія, лінгвістика) / Деонізій Козак // Вісник інституту археології. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Вип. 1. – С. 8–15.
3. Кравченко Е.А. Південний Крим за античними джерелами і легенди про таврів / Е.А. Кравченко // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – К.: Вид-во НаУКМА, 2002. – Т. 20. – С. 28–35.
4. Залізняк Л. Проблеми етногенезу українців з позиції сучасної європейської етнології / Л.Л. Залізняк // Магістеріум. Археологічні студії. – К.: КМ Академія, 2001. – Вип. 6. – С. 49–57.
5. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
6. Семенюк С. Історія українського народу / Святослав Семенюк. – Львів: Априорі, 2010. – 608 с.
7. Цигилик В. До питання етнокультурної ситуації у Верхньому Подністров'ї в першій половині I тис. н. е. / В. Цигилик // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Л., 2008. – № 12. – С. 162–169.

Тарас Пшеничний

ЕТНИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ И ПРОБЛЕМА УКРАИНСКОГО ЕТНОГЕНЕЗУ В ДОИСТОРИЧЕСКИЙ ПЕРИОД: НА МАТЕРИАЛАХ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье раскрываются отдельные аспекты украинского этногенезу в контексте отечественных научных достижений.

Ключевые слова: этногенез, этнос, историография, археологическая культура.

Taras Phenychnyy

**ETHNIC TRANSFORMATIONS AND PROBLEM OF UKRAINIAN ETNOGENEZ IN A
PREHISTORIC PERIOD: ON MATERIALS OF HOME HISTORIOGRAPHY**

In the article the separate aspects of Ukrainian etnogenez open up in the context of home scientific achievements.

Key words: etnogenez, ethnos, historiography archaeological culture.

УДК 94 (477): 502.8

Олена Гайдукевич

**ПРИРОДООХОРОННІ ЗАСАДИ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ В СУЧАСНІЙ
НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Стаття присвячена висвітленню питання ставлення людини до природного довкілля. Доведено, що природоохоронні аспекти буття людини на Землі займають значне місце в наукових дослідженнях як богословів, так і науковців. У статті наголошується на тому, що суспільству потрібні як глибока християнська духовність, так і висока екологічна культура, оскільки єдиний вихід із сучасної кризової екологічної ситуації – це оптимізація взаємодії людини й природи, оцядливе використання й активне примноження природних багатств планети.

Ключові слова: християнська мораль, екологічна криза, проблема довкілля, символи природи, українська християнська філософія.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що глобальна екологічна криза сьогодні в планетарному масштабі нависла над людством. Дослідження сучасних богословів, філософів, соціологів, істориків та екологів переконливо свідчать про те, що основною причиною розвитку глобальної екологічної кризи є зростання у ХХ ст. кризи людського духу, а саме – це загальний занепад духовності, планетарна епідемія аморальності, злочинності, індивідуальна деградація у різних її проявах, зниження культурного й духовного рівня цілих народів, слабка екологічна освіта відповідальних посадовців тощо [1]. Людству загрожує загибель, якщо воно терміново не змінить свого ставлення до природи, стилю своєї діяльності, не переоцінить життєвих цінностей [2–4].

Метою цього дослідження було вивчення питання ставлення людини до природного довкілля.

Передусім, необхідно наголосити на тому, що питання ставлення людини до навколишнього середовища завжди займало значне місце у богослов'ї. Так, ще папа римський Іван-Павло II проголосував, що однією з основних причин кризи людського духу на сучасному етапі є "занурення людини в матеріальний стиль життя, самовідокремлення від Матері-природи, нехтування її законами" [5]. Розмірковуючи про майбутнє людини, Святійший Отець указував на моральний характер сучасної екологічної кризи, спричиненої, передусім, необдуманим поширенням науково-технічного прогресу. Папа закликав усіх людей планети будувати суспільне життя на основі євангельських засад любові до довкілля – Бога, людини, природи [6].

Природоохоронні аспекти буття людини на Землі розкриває екологічне вчення церкви, зокрема енцикліки Папи римського Івана-Павла II "Піклування про соціальну дійсність" ("Sollicitudo rei socialis") [6], "Сотий рік" ("Centesimus annus") [7], інші енцикліки, звернення, заклики, послання тощо [5]. Тут викладені основні положення християнської моралі гідного людини суспільства, побудованого в контексті її взаємозв'язку з природою на основі євангельських засад. У центрі цього вчення – людина з її належністю до складної системи сучасних суспільних відносин. Заповідаючи любов до Бога, ближнього свого та природного довкілля, церква тим самим указує людині напрямок життя, сприяє збагаченню духовності та цілісному розвитку як самої людини, так і побудованого нею суспільства [5]. Святійший Отець Іван-Павло II на загальній аудієнції у Ватикані 18 листопада 1998 р. зазначав, що "після бездумної експлуатації природи в минулому, людство відкриває сьогодні вартість природи як "дому людини" [5, с. 74].

У посланні до генеральної асамблеї папської ради від 4 листопада 1999 р. Папа підкреслював, що "проблема довкілля тісно пов'язана з іншими соціальними темами, оскільки довкілля включає в себе все, що нас оточує, і все, від чого залежить людське життя. Тому важливо знайти правильний підхід до цього питання" [5, с. 83]. У посланні з нагоди Всесвітнього дня миру "Мир з Богом Творцем – мир із всім створінням" від 1 січня 1990 р. Святійший Отець проголосив, що відповідальність за